LIMITA DE VEST A TERITORIULUI ROMANIZAT DE LA BAZA LIMBII ROMÂNE

DE

VASILE ARVINTE

Pînă unde se întindea spre vest teritoriul romanizat pe care au luat naștere limba și poporul român? Într-un articol apărut acum cîțiva ani, E. Petrovici [1] dă următorul răspuns: „Granița de sud-vest a acestui teritoriu coincide aproximativ cu granița actuală dintre Bulgaria și Iugoslavia" [2]. Concluzia sa este sprijinită pe următoarea argumentare. Mai întîi, teoria lui O. Densusianu [3] că teritoriul de formare a limbii române cuprinde și Dalmația nu rezistă criticii științifice actuale. Asemănările pe care acest lingvist le găsea între dalmată și română s-au dovedit nesemnificative. Ultimul punct de sprijin al acestei teorii, prezența în română, dalmată și albaneză (elementele latine din acest idiom) a izofonelor *mn, pt, ps,* <lat. *gn, ct, cs* (x), este înlăturat de o nouă interpretare a faptelor, care, în ultimă analiză, pune sub semnul întrebării presupusa unitate a Romăniei orientale, admisă de numeroși lingviști. Într-adevăr, după H. Barić, [4]

[1] E. Petrovici, *Problema limitei sud-vestice a teritoriului de formare a limbii românești*, în „Limba română", IX, 1960, nr. 1, p. 79 ș.u.

[2] *Ibid.*, p. 82. Teoria lui Petrovici este expusă și în capitolul *Formarea limbii și a poporului român*, din tratatul de *Istoria României*, redactat de C. Daicoviciu, E. Petrovici și Gh. Ștefan (București, 1960, p. 792—793, precum și în lucrarea acelorași autori *La formation de peuple roumain et de sa langue*, București, 1963 (tradusă și în germană).

[3] O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*. I. *Les origines*, Paris, 1901, p. 293 ș.u.

[4] H. Barić, *Albanisch, Romanisch und Rumänisch*, în *Godišnjak*, knj. I, Balkanološki institut, Sarajevo, 1957, p. 1—16.

BDD-A1548 © 1969 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:13:53 UTC)

care s-a ocupat recent de această chestiune, și de la care pleacă E. Petrovici, dalmata nu cunoștea grupurile *mn*, *pt*, *ps* decît în cîteva cuvinte împrumutate tîrziu din graiul păstorilor valahi, ajunși în evul mediu pe coasta Adriaticei. Aici, grupul *ct* fie că rămîne neschimbat (rag. *trakta* < lat. *tracta*), fie că apare ca *it* (vegl. *alaite* < lat. *lactes*), iar cs (x), de asemenea, devine fie *ks* (rag. *liksija* < lat. *lixiva*), fie *is* (*Maisan* < lat. *Maximus*). De aceea, după balcanologul iugoslav, „tot ce este comun românei și dalmatei arată o dezvoltare latino-romanică; legături latine balcanice între aceste două limbi nu pot fi însă demonstrate" [5]. Urmează, deci, că teritoriul de formare a limbii române nu a putut cuprinde și Dalmația. În schimb, între română și albaneză o asemenea unitate pe planul romanității balcanice poate fi admisă, cum o dovedesc reflexele în cele două limbi ale lat. *lucta, coctorium, coxa*: alb. *luftë, koftor, kofshë*, rom. *luptă, cuptor, coapsă* (v. rom. *coaisă*). Și alte apropieri dintre română și albaneză în privința fondului latin ne obligă să admitem că strămoșii celor două popoare au trăit altădată în strînsă vecinătate. Prezența toponimicelor cu fonetism albanez în centrul Peninsulei Balcanice (***Niš, Škup, Štip***) nu se poate datora unei întîmplări. Între teritoriul romanizat de pe coasta Mării Adriatice și aria romanității de la Dunărea de jos a existat o zonă întinsă neromanizată. Strămoșii albanezilor au locuit undeva în „părțile centrale ale Peninsulei Balcanice" [6], mai aproape de teritoriul de formare a limbii române, iar acesta n-a putut fi decît estul romanizat al Peninsulei Balcanice. „Spre estul spațiului sud-dunărean și nu spre vest, scrie H. Barić [7], trimite, în *perioada următoare* [8], și cel mai vechi strat slav al limbii românești, care prezintă trăsături bulgare și nu sîrbești".

Acestei idei a lui H. Barić îi acordă E. Petrovici cea mai mare însemnătate în stabilirea limitei de sud-vest [9] a teritoriului de formare a limbii române. Deoarece cel mai vechi strat slav al limbii române prezintă un caracter bulgăresc și nu sîrbesc, iar linia despărțitoare dintre aceste limbi coincide aproximativ cu actuala graniță politică dintre Bulgaria și Iugoslavia, urmează, după E. Petrovici, că limba română nu s-a putut constitui decît în zona în care apar fenomenele lingvistice specific bulgărești, adică în jumătatea de nord-est a Peninsulei Balcanice. Strict lingvistic, granița dintre graiurile bulgărești și cele sîrbești coincide cu aria descrisă de reflexele în aceste limbi ale sl. com.* *tj* (**kti*), **dj*. În bulgară, **tj* (**kti*), **dj* apar ca *št, žd*, iar în

[5] H. Barić, *op. cit.*, p. 16, apud E. Petrovici, *op. cit.*, p. 80—81.
[6] E. Petrovici, *op. cit.*, p. 82.
[7] *Idem.*
[8] Sublinierea noastră.
[9] De fapt, trebuie să vorbim numai de limita de vest; limita de sud a fost stabilită de C. Jireček.

BDD-A1548 © 1969 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:13:53 UTC)

sîrbă ca *č, ć, ć*, respectiv *ǧ ǵ*, đ. Româna cunoaște numai reflexele bulgărești, de pildă *grajd(i), peșteră*. Admițînd ca graniță de sud a teritoriului de formare linia *Jireček*, concluzia lucrării lui E. Petrovici este următoarea: „teritoriul sud-dunărean din care ar fi putut pleca în evul mediu spre nord roiuri de populație romanică se reduce la o zonă mărginită la sud de linia **Jireček** și la vest de izogloasa *št, žd*“ [10].

*

Stabilirea graniței de vest a teritoriului de formare a limbii române cu ajutorul izofonelor slave *št, žd*, oricît de ademenitoare la prima vedere, ridică obiecții serioase, asupra cărora vom stărui în cele ce urmează. Mai întîi însă trebuie să spunem că diferențele profunde dintre romanitatea de pe țărmul Mării Adriatice și cea de la Dunărea de Jos fuseseră de multă vreme scoase la iveală de învățați. Contribuția lui H. Barić constă, cum am mai spus, în a fi arătat inconsistența și a ultimului argument care mai rămăsese în picioare: presupusul tratament asemănător al grupurilor latinești *mn, ct, cs*. Într-adevăr, încă de la începutul secolului nostru, C. **Jireček** [11] separase pe romanicii din Dalmația de romanicii de la Dunărea de Jos, susținînd că în evul mediu au existat în Peninsula Balcanică două limbi și două popoare romanice. „Progresul realizat prin opera lui **Jireček**, scrie Philippide [12], s-a întărit încă atunci cînd prin lucrarea lui M. G. Bartoli, *Das Dalmatische*, Wien, 1906, s-a constatat că limba dalmată este o limbă romanică aparte, cu totul deosebită de limba românească“. După aceștia, și W. Meyer-Lübke vorbește despre deosebirile profunde (tiefgehende Verschiedenheiten) dintre română și dalmată [13]. Se poate, deci, spune că teoria lui Densusianu, datînd de pe la 1900, aparținea unui stadiu mai vechi al cercetărilor și că ea a fost combătută sau trebuia să fie considerată ca atare, îndată după apariția ei. În modul cel mai temeinic a făcut însă acest lucru, ceva mai tîrziu, Al. Philippide [14]. Deosebirile dintre cele două regiuni romanizate ale Peninsulei Balcanice sînt, după acest învățat, următoarele: 1. Din punct de vedere politic, civil, militar și cultural, Dalmația, după reforma lui Diocletian (284—305), a fost separată de restul Peninsulei Balcanice și alipită la Italia, aparținînd în continuare după 395 la

[10] E. Petrovici, *op. cit.*, p. 83, apoi harta de la p. 82—83.
[11] C. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, în „Denkschriften der Akademie der Wissenschaften in Wien“, philosophisch-historische Klasse, vol. 48, 49, Wien, 1902—1904; id., *Geschichte der Serben*, Gotha, 1911, I, p. 39.
[12] Al. Philippide, *Originea românilor*, I, Iași, 1923, p. 774.
[13] W. Meyer-Lübke, *Rumänisch, Romanisch, Albanesisch*, în „Mitteilungen des rumänischen Instituts an der Universität Wien“, I, 1914, p. 38.
[14] Al. Philippide, *op. cit.*, I, p. 508—658.

BDD-A1548 © 1969 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:13:53 UTC)

Imperiul Roman de apus. 2. Din punct de vedere strict geografic, al solului, există o diferență hotărîtoare între cele două ținuturi, cu urmări importante în ce privește pătrunderea vieții și culturii romane. În Dalmația, majoritatea localităților romane sînt situate în regiunea de coastă, în timp ce părțile răsăritene ale provinciei, izolate, muntoase și împădurite, n-au cunoscut decît o viață romană foarte slabă sau aceasta a lipsit complet. Partea de răsărit, vecină cu Moesia Superior și cele două Pannonii, a rămas în afara culturii și vieții romane. 3. În ce privește invazia barbarilor, ea „a avut alt caracter în Dalmația decît în celelalte provincii romanizate din răsăritul Europei" [15], pe coasta Adriaticii ajungînd numai goții, avarii și slavii, și aceasta relativ tîrziu, pe cînd dincoace neamurile străine s-au succedat neîntrerupt, începînd de pe la mijlocul secolului al III-lea, în număr foarte mare și de origini foarte diferite. 4. „Dar cea mai mare deosebire dintre Dalmația și celelalte provincii romanizate din răsăritul Europei consistă în alcătuirea etnică" [16]. În epoca cuceririi de către romani, în Dalmația trăiau illyri, pannoni, iapodes (un amestec de illyri și celți), în vreme ce în celelalte provincii substratul era alcătuit din neamurile trace, în primul rînd, la care s-au adăugat numeroase elemente de origine foarte diferită, atît înainte de începerea romanizării, cît și în vreme ce aceasta era în plină desfășurare. Studiul amănunțit al numelor proprii barbare consemnate în inscripțiile din Peninsula Balcanică, după provincii și localități [17], gruparea lor după criteriul etnic [18], cu care prilej se constată o concordanță deplină între datele istorice și cele ale inscripțiilor, cercetarea comparativă a numelor illyro-pannone și trace [19], cu rezultatul că traca și illyra „erau două limbi foarte deosebite" [20], îl duc pe Philippide la concluzia că „populația romanizată din răsăritul Europei s-a dezvoltat în alte împrejurări în Dalmația, pe de o parte, și în Moesia Superior, Moesia Inferior, Dacia, Pannonia Inferior, pe de altă parte" [21]. Ulterior, în cele două regiuni au luat naștere două popoare și două limbi romanice diferite. Din punct de vedere lingvistic, lăsînd la o parte fondul comun moștenit din latină, între dalmată „și limba românească există o prăpastie" [22]: La deosebirile indicate de Philippide, H. Mihăescu [23] adaugă și caracterul colonizării romane a Dalmației, mai mult civil și urban, față de ținuturile dunărene, unde „au predominat elementul militar și viața sătească". Și P.

[15] Al. Philippide, *op. cit.*, p. 516—517.
[16] *Id.*, p. 517.
[17] *Id.*, p. 519—548.
[18] *Id.*, p. 596—637.
[19] *Id.*, p. 646—656.
[20] *Id.*, p. 657.
[21] *Ibid.*
[22] *Id.*, II, p. 383.
[23] H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, București, 1960, p. 43—44.

BDD-A1548 © 1969 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:13:53 UTC)

Skok susținuse cu ani în urmă că trebuie să se vorbească de două tipuri ale latinității balcanice, unul la Marea Adriatică și altul în nord-estul peninsulei [24], iar recent I. **Popović** [25], în capitolul «Angeblisches „Balkanromanisch"» al lucrării citate în notă, bazîndu-se pe rezultatele lui W. Meyer-Lübke, dar mai ales pe cele ale lui **H. Barić,** ajunge la concluzia: „Es lassen sich also keine gemeinsamen Neuerungen des ostbalk. und westbalk. Romanischen nachweisen" [26]. În această situație, conceptul de Romania orientală sau balcanică, folosit încă de unii învățați [27], rămîne, cum se exprimă **I. Popović,** doar „ein bequemer Arbeitsterminus, doch ohne inneren Inhalt" [28].

În legătură cu chestiunea limitei de vest, stabilită de Petrovici cu ajutorul izofonelor bulgărești ***št, žd,*** se pune întrebarea în ce măsură contactul cu neamurile slave trebuie considerat esențial în constituirea romanității carpato-dunărene. Există numeroși lingviști și istorici care, luînd în considerație fenomenul întrucîtva paralel al contactului popoarelor romanice apusene cu neamurile germanice, și transferînd problema de pe planul etnic pe cel lingvistic, susțin că româna nu poate fi considerată ca „formată" sau „constituită" decît după ce s-a exercitat asupra ei influența slavă. De această părere este, desigur, și E. Petrovici, atîta vreme cît pentru determinarea limitei de vest a teritoriului romanizat de la baza limbii române recurge la izofonele bulgărești amintite [29]. La formarea concepției că o limbă oarecare este „constituită" sau „formată" numai după ce s-au integrat în ea diversele elemente străine sau au avut loc diferitele influențe, a jucat un rol important și teoria substratului, superstratului, adstratului, interstratului etc., cu care lingvistica istorică din ultimul timp operează din plin. Există, însă, în această teorie riscul de a se ajunge la o imagine deformată despre modul în care s-au „constituit" limbile moderne, în cazul nostru româna. Pe baza latină (stratul), așezată pe superstratul traco-dac, s-au adăugat elementele foarte importante ale superstratului slav, după care au venit împrumuturile maghiare, turcești etc., terminîndu-se toată „construcția" cu împrumuturile latine și romanice (adstratul latin). Credem că toată chestiunea trebuie altfel privită. „Cînd sînt limbile deplin constituite?"

[24] P. Skok, ZRPh, LIV, 1934, p. 182.

[25] Ivan Popović, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden, 1960, p. 56—58.

[26] *Id.*, p. 58.

[27] De exemplu, G. Reichenkron, *Das Ostromanische*, în „Völker und Kulturen Südosteuropas", München, 1958, p. 153—172.

[28] I. Popović, *op. cit.*, p. 58.

[29] Vezi și *Istoria României*, p. 796: „...dovada hotărîtoare în problema teritoriului de formare a limbii române nu este oferită de caracterul sud-slav de tip răsăritean (bulgar) al vechilor elemente slave ale celor patru dialecte românești".

BDD-A1548 © 1969 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:13:53 UTC)

se întreabă Philippide[30] și răspunde: „Niciodată și totdeauna!"; „...în orice moment al existenței sale limba e tot limbă, o limbă oarecare, tot așa de bine constituită ca în oricare alt moment al existenței sale ... ea este tot atît de vivace. Dacă înainte de un timp oarecare limba românească nu ajunsese să se diferențieze atît de mult de limbile celelalte romanice, încît să poată fi considerată ca o limbă aparte, ea nu era pentru aceasta mai puțin o limbă în toată deplinătatea ei, un dialect al latinei populare. Limbile se schimbă, numai, cu timpul, se desfac tot mai mult dintr-o tulpină comună... dar la nici un moment al vieții lor limbile nu sînt mai tari ori mai slabe". „La orice moment al existenței sale, începînd de cînd era limbă latină în Dacia și în Peninsula Balcanică, pînă în momentul de față limba română n-a fost nici mai slabă, nici mai tare, față cu puterea de influențare a limbilor străine. Cauzele care facilitează influența străină nu stau în limba însăși, ci în afară de dînsa". Acest mod de a vedea lucrurile face de prisos întrebarea dacă româna s-a constituit înainte sau după influența slavă. Ea a fost întotdeauna pentru membrii colectivității românești un mijloc de comunicare deplin, în stare să servească în cel mai înalt grad, la un moment istoric dat, nevoile de înțelegere ale celor care îl întrebuințau. Dacă tendința spre analiză, de pildă studierea componenței vocabularului din punct de vedere etimologic, justifică procedarea lingvistului de a distinge diferite stratificări lexicale în cadrul unei etape istorice limitate, acesta nu trebuie, ademenit de propria construcție, să uite întregul, limba vie. Etapele din istoria unei limbi sînt mai puțin determinate de factorii externi decît de cei interni. Cu atît mai mult delimitarea teritoriului romanizat de la baza limbii române, constituind o problemă de răspîndire a *limbii latine* în Peninsula Balcanică, nu poate fi raportată și rezolvată din perspectiva contactului cu slavii.

Dar invocarea contactului cu slavii, în cazul de față izofonele *št žd*, ridică și o altă problemă, de metodă și de cronologie. C. Jireček, a cărui limită este admisă fără rezerve de E. Petrovici[31], a delimitat teritoriul romanizat de cel grecizat din Peninsula Balcanică cu ajutorul *inscripțiilor*[32]. Dacă ne referim în special la inscripțiile latine, care probează caracterul roman al teritoriilor pe care ele apar, atunci timpul în care acestea au fost puse, variind de la o provincie la alta, nu depășește, în regiunea de la Dunărea de Jos, sfîrșitul secolului al IV-lea. Într-

[30] Al. Philippide, *op. cit.*, I, p. 825—826, unde este discutată lucrarea lui Ilie Gherghel, *Zur Frage der Urheimat der Rumänen*, Wien, 1910.

[31] Vezi mai sus, p. 7.

[32] Mai înainte de Jireček, J. Jung, *Römer und Romanen in der Donauländer*, II Auflage, Innsbruck, 1887, p. 101, vorbise despre caracterul latin al provinciei Moesia Inferior, în special al Dobrogei, și de cel grecesc al provinciei Thracia, iar Albert Dumont, *Mélanges d'archéologie et d'épigraphie*, Paris, 1892 (lucrarea e din 1869), pusese în relief importanța inscripțiilor în stabilirea caracterului grecesc sau latinesc al provinciilor romane din Peninsula Balcanică; amănunte la Al. Philippide, *op. cit.*, I, p. 11—19.

BDD-A1548 © 1969 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:13:53 UTC)

adevăr, inscripțiile latine încetează în Dacia în anul 268, în Pannonia Inferior în 377, în Moesia Superior în 287, în Moesia Inferior în 393[33]. Prin urmare, linia **Jireček**, în partea centrală și de est a Peninsulei Balcanice, are valabilitate pentru *sfîrșitul secolului al IV-lea*. La fel și corecturile aduse ei de către Philippide[34] și P. Skok[35]. Nu știm care va fi fost situația în decursul secolelor următoare, cînd Imperiul Roman de răsărit cu greu mai poate apăra linia Dunării în fața invaziilor barbare care se succedau neîntrerupt. Dar din faptul că latina de la Dunărea de Jos mai participă la unele fenomene comune cu celelalte regiuni din Apus, care s-au petrecut în decursul secolului al VI-lea[36], și ținînd seama de marea unitate a dialectelor românești, determinată de strînsa unitate etnică, constituită după o conviețuire îndelungată pe un teritoriu comun, putem presupune că pînă la venirea slavilor nu se vor fi petrecut sciziuni profunde în masa romanizată de la nordul liniei **Jireček**. Putem admite, în continuare, că limita dintre teritoriul romanizat și cel grecizat din nord-estul Peninsulei Balcanice va fi durat pînă la sfîrșitul veacului al VI-lea. Proba sigură pentru întinderea teritoriului romanizat ne-o dau însă numai inscripțiile, iar acestea încetează în secolul al IV-lea.

Cînd s-a constituit, însă, linia de izofone ***št, žd***, respectiv ***č, ǩ, ć, ǧ, đ, ǵ***, care, alături de alte fenomene, separă limbile slave meridionale în două mari grupe? Problema a preocupat intens pe slaviști, dar rezultatele nu sînt încă definitive. Unii sînt de părere că un fenomen atît de caracteristic pentru bulgară (***št, žd***) își are originea încă din timpul cînd slavii de sud se aflau în patria lor primitivă de la nordul Carpaților, ca o apariție dialectală a slavei comune (Trubeckoj, Havránek, van Wijk, Lehr-**Spławiński**, **Porzeziński**, **Kopečný**[37]. Acest punct de vedere este reprezentat și de I. Popović: „Cel mai probabil este că «prăpastia» dintre sîrbo-croați și bulgari — după o scurtă simbioză în vechea lor patrie — a apărut încă în slava primitivă; datorită migrației separate spre sud și traiului separat în Peninsula Balcanică și în teritoriile învecinate, ea a fost și mai mult întărită și grăbită. Abia după mai multe secole, în ciuda evoluției divergente (îndeosebi „balcanizarea"[38] Macedoniei și Bulgariei), s-a ajuns la cîteva uniformi-

[33] Al. Philippide, *op. cit.*, I, p. 406; H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 44. În Dalmația, care nu ne interesează direct aici, inscripțiile durează pînă la anul 612. Prezența a două inscripții în Dacia în secolul al IV-lea și a cîtorva în Dobrogea în secolul al VI-lea (Mihăescu, *op. cit.*, p. 29), nu schimbă în esență situația.

[34] *Op. cit.*, I, p. 71—72.

[35] În „Byzantion", VI, 1931, p. 371, apoi ZRPh, LIV, 1934, p. 179.

[36] Al. Philippide, *op. cit.*, II, p. 225—227, 229, 385.

[37] I. Popović, *op. cit.*, p. 22.

[38] Prin „balcanizare" înțelege Popović apariția în bulgară, macedoneană și în dialectul din Sopluk a unor fenomene care se întîlnesc și în albaneză, neogreacă și română.

BDD-A1548 © 1969 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:13:53 UTC)

zări" [39]. Probabil că lanțul carpatic din Dacia și de la nordul acestei regiuni a constituit cauza naturală a acestei separări. Bulgarii au venit spre sud separați de sîrbo-croați [40]. O graniță precisă între aceste ramuri sud-slave a existat încă în patria lor primitivă, iar în Balcani ea exista cu siguranță încă în secolul al IX-lea [41]. Al doilea grup de învățați consideră fenomenul ca o apariție tîrzie în bulgară, după ce vorbitorii acestei limbi se stabiliseră în noua lor patrie, în orice caz pînă către secolul al IX-lea, cînd grupurile *št, žd* apar în textele vechi slave (Jagić, Marguilés). După concepția lui Durnovo, grafiile ѣ și ѱ din textele vechi slave ar reprezenta sunetele *ќ, ǵ*, existente astăzi în macedoneana de nord, și nu *št, žd*, cum se admite de obicei [42].

La fel de împărțite sînt și teoriile cu privire la refacerea izofonelor bulgărești și sîrbești pe teritoriul Peninsulei Balcanice. După părerea mai veche a lui J. Kopitar și F. Miklosich, sciziunea în cadrul grupului sud-slav s-ar datora venirii la date diferite în noua lor patrie a slavilor de sud: întîi au venit strămoșii bulgarilor în nord-estul peninsulei și ai slovenilor în partea ei de nord-vest, apoi, mai tîrziu, cei ai sîrbilor și croaților, care au umplut centrul rămas neocupat de primii. După N. van Wijk, deosebirile din cadrul grupului de sud au ca punct de plecare faptul că în Peninsula Balcanică bulgara a fost multă vreme separată de sîrbo-croată printr-o zonă largă de substrat cu populație romanică. Centrul vieții feudale sîrbești se afla mult mai departe în Serbia de vest, în vreme ce statul protobulgar își avea capitala departe spre răsărit, în apropiere de Marea Neagră. Abia în secolul al IX-lea Serdica (Sofia) a devenit bg. **Srědĭcĭ**, iar regatul sîrbesc s-a întins în estul Serbiei abia în secolul al XIV-lea [43].

Chestiunea este deosebit de dificilă, de unde și discuțiile contradictorii ale specialiștilor. Cel mai greu de admis ni se pare punctul de vedere al lui I. Popović care susține că actuala graniță lingvistică bulgaro-sîrbească datează încă din secolul al VI-lea. Astăzi este admis că slavii au trecut în masă Dunărea și s-au așezat definitiv în Balcani la începutul secolului al VII-lea (anul 602). Cu siguranță că a trebuit să treacă încă un secol sau două pînă cînd cele două limbi să vină din nou în contact, în condițiile istorice arătate de van Wijk. O părere

[39] I. Popović, *op. cit.*, p. 240.
[40] *Ibid.*
[41] *Id.*, p. 236—237.
[42] *Id.*, p. 21. Adăugăm că împrumuturile slave din Grecia de sud, recunoscute ca reprezentînd un stadiu arhaic din istoria limbilor slave, nu prezintă cazuri sigure de *št, žd*, deși slavii care au invadat Grecia aparțineau grupului bulgăresc. Dar s-ar putea ca lipsa fenomenului să fie întîmplătoare (vezi M. Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*, Berlin, 1941, p. 296—297).
[43] I. Popović, *op. cit.*, p. 237—240.

BDD-A1548 © 1969 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:13:53 UTC)

asemănătoare a susținut și Belić, după care reluarea contactului dintre bulgară și sîrbă datează de prin secolul al IX-lea [44].

Oricare va fi soluția slaviștilor, din cele arătate mai sus rezultă că izofonele *št, žd,* de mare însemnătate pentru comunitatea sud-slavă, nu pot fi invocate în stabilirea limitei de vest a teritoriului romanizat pe care s-au format limba și poporul român. Mai întîi, cum poate fi folosit ca mijloc de determinare a teritoriului romanizat din Peninsula Balcanică un fenomen lingvistic a cărui apariție stă în legătură tocmai cu principala cauză care a produs dislocarea acestei romanități, adică cu venirea slavilor? În al doilea rînd, izofonele care separă limbile slave meridionale n-au putut să se constituie decît pe la sfîrșitul secolului al VIII-lea, mai sigur însă prin secolul al IX-lea, cînd, cum am mai spus, se reiau contactele directe dintre bulgari și sîrbi pe teritoriul balcanic. Linia stabilită de **Jireček**, cu ajutorul inscripțiilor latine, care pentru limba română constituie granița de sud, se referă însă la situația din secolele I—IV. Nu este, oare, necesar, și metodic justificat, ca în fixarea limitei de vest a teritoriului pe care s-a constituit latinitatea de la baza limbii române, deosebită de cea de la baza limbii dalmate, să ne referim la aceeași etapă istorică și nu la una posterioară cu trei sau patru secole, cînd procesul de romanizare fusese de mult încheiat, iar romanitatea balcano-dunăreană cunoscuse o restructurare profundă, produsă tocmai de venirea și așezarea definitivă în Balcani a neamurilor slave de sud? Credem că răspunsul la această întrebare nu poate fi decît afirmativ. Altminteri ar însemna să excludem din teritoriul romanizat provincii ca Pannonia Inferior (partea de sud), apoi toată provincia Moesia Superior, părți din Dacia Ripensis, Dacia Mediterranea și Dardania, în care stăpînirea romană a fost intensă și de lungă durată. Aceasta se probează cu ajutorul inscripțiilor. După H. Mihăescu [45], numărul inscripțiilor în Pannonia Inferior este de aproximativ 1 500 și durează între anii 89—377. Majoritatea localităților erau situate de-a lungul Dunării. În Moesia Superior, care e trecută printre provinciile romane din anul 15 e. n., numărul inscripțiilor este aproape 1 300 și datează dintre anii 33 și 187 e. n. Aici au existat numeroase localități în epoca romană [46], printre care Singidunum și

[44] Pentru a se vedea cît de diferite sînt părerile slaviștilor, voi aminti aici chestiunea dialectului din regiunea Šopluk din partea de sud-est a Iugoslaviei, la granița cu Bulgaria și cu Macedonia. După I. Popović, *op. cit.*, p. 258—259 (vezi și harta nr. 6 de la p. 243), acest dialect ar fi aici încă din timpul primei migrații slave, adică, după Popović, din secolul al VI-lea. Belić pune ca dată cel mai tîrziu secolele XII—XIII. După van Wijk, vorbitorii acestui dialect ar fi români slavizați după secolul al XIV-lea. Šopluk a intrat sub Imperiul Bulgar din secolul al IX-lea pînă în secolul al XIII-lea.

[45] *Op. cit.*, p. 27.

[46] Menționăm, după H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 28, următoarele: Scupi, Ulpiana, Naissus, Remesiana, Timacum Minus, Horreum Margi, Singidunum, Viminacium, Pincum, Ad Aquas, Bononia, Ratiaria, iar în sudul Pannoniei Inferior Mursa, Teutoburgium, Cusum, Acumincum, Bassiane, Sirmium, Taurunum, Ciballae ș.a.

BDD-A1548 © 1969 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:13:53 UTC)

Viminacium au fost importante centre militare, de unde s-au pornit atacurile de cucerire a altor regiuni, printre care și a Daciei. Pe aici era puntea de legătură a provinciilor de la Dunărea de Jos cu părțile de apus ale Imperiului, pînă la venirea hunilor (377). Importanța Moesiei Superior, alături de restul provinciilor sud-dunărene, în constituirea romanității carpato-balcanice nu este trecută cu vederea nici de autorii tratatului de *Istoria României*, unde, la p. 580, se spune: „Pînă la începutul secolului al VII-lea, provinciile sud-dunărene Scythia, cele două Moesii, Dacia Ripensis și Dacia Mediterranea, *mai puternic romanizate* [47], au adus o contribuție importantă la procesul de formare a limbii și poporului român". Așezarea în masă a slavilor în Peninsula Balcanică, după anul 602, „a avut ca urmare slavizarea sau dislocarea populației dintre Dunăre și Haemus" [48].

Chestiunea pînă unde se întindea spre vest teritoriul romanizat pe care au luat naștere limba și poporul român poate căpăta un răspuns numai în lumina considerațiilor de mai sus. Dar răspunsul a fost dat de multă vreme de Al. Philipide. Acesta, procedînd întocmai ca **Jireček,** adică bazîndu-se pe studiul amănunțit al repartiției teritoriale a inscripțiilor latine și al comparării" pe hartă a localităților unde s-au descoperit urme romane [49], în provincia Dalmația, ajunge la constatarea că în partea de est a acestei provincii există un teritoriu vast în care urmele de viață romană sînt foarte rare sau chiar lipsesc cu totul. „Acest teritoriu, scrie Philippide [50], se întinde de la rîul Vrbas spre răsărit pînă pe aproape de bazinul rîului Drina". „A fost foarte deasă populația, continuă Philippide, și foarte intensă cultura romană de la Vrbas spre apus și în bazinul rîului Drina, dar la mijloc a fost o lacună. Ca să o delimitez mai precis, această lacună se întindea între rîul Vrbas la apus, rîurile Lașva, Bosna și Praća la sud, și versantul vestic al rîului Drina la răsărit. Numai la mijlocul lacunei, pe rîul Bosna, începînd de la vărsătura Lașvei spre nord, pînă la Doboj, au existat rare stabilimente romane. Același lucru reiese și din compararea numărului inscripțiilor. Din 5110, cîte sînt aproximativ inscripțiile din Dalmația publicate în C.I.L. III [51], cad pe teritoriul lacunei dintre rîurile Vrbas și Drina 77". Această lacună „se continuă la nord în cele două Pannonii, unde teritoriul dintre lacul Pelso (Balaton) la nord, Siscia (Sissek) la vest, rîul Sava la sud și o linie verticală, care ar trece aproximativ prin Stuhlweissenburg și Fünfkirchen pînă la Sava, la est,

[47] Sublinierea noastră. Ideea vine în contradicție cu afirmația din capitolul final al aceleiași lucrări, că teritoriul de formare începea numai de la Valea Timocului spre răsărit.

[48] *Istoria României*, I, p. 580.

[49] Al. Philippide, *op. cit.*, I, p. 515, 509—514, 524—534.

[50] *Id.* p. 515.

[51] *Ibid.*; între timp, numărul lor a crescut la 7500 (vezi H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 25).

BDD-A1548 © 1969 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:13:53 UTC)

era aproape pustiu, cel puțin pustiu din punct de vedere al culturii romane. Acest lucru îl probează puținătatea ori lipsa totală a inscripțiilor" [52]. „Această lacună din Dalmația se continua pe de altă parte spre sud prin codrul și pustiul care se întindea din mijlocul Bosniei pînă în munții Scardos—Șar" [53].

În acest fel este rezolvată nu numai problema limitei de vest a teritoriului de formare a limbii române, ci și cea a limitei de est a teritoriului pe care s-a constituit limba dalmată, precum și chestiunea patriei primitive a albanezilor. Granița de vest a teritoriului de formare a limbii române coincide cu limita de est a „lacunei de romanizare", care, în partea ei centrală era marcată de bazinul rîului Drina, iar granița de est a teritoriului limbii dalmate coincide cu limita de vest a „lacunei de romanizare", marcată în partea centrală de bazinul rîului Vrbas. Epoca avută în vedere este anterioară venirii slavilor. La apariția „deosebirilor profunde" (W. Meyer-Lübke), a „prăpastiei" (Philippide) dintre română și dalmată, socotim că a avut un rol hotărîtor, alături de factorii amintiți mai sus, și separarea aproape deplină a celor două teritorii romanizate din Peninsula Balcanică, încă în epoca dominației romane, prin această „lacună de romanizare". Cît privește pe strămoșii albanezilor, faptul că ei nu au fost supuși nici procesului de grecizare, nici celui de romanizare se explică prin izolarea lor geografică în epoca veche. Ei sînt, după Philippide [54], descendenții neamurilor illyro-pannone, care au populat în epoca romană „lacuna de romanizare". Prezența în albaneză a unui strat vechi de elemente latine, a căror evoluție prezintă paralelisme cu româna, constituie o dovadă, cum a arătat și **Barić**, că cele două popoare au fost în trecut în vecinătate și că, în orice caz, strămoșii albanezilor au trăit la început la nordul liniei **Jireček**. Pe de altă parte, aspectul fonetic albanez al toponimicelor menționate mai sus, ***Niš, Škup, Štip,*** constituie un indiciu important că patria primitivă a albanezilor trebuie să fi fost în jumătatea de sud a „lacunei de romanizare".

Concluziile lui Philippide cu privire la granița de vest sînt confirmate și de lucrarea recentă a lui H. Mihăescu despre limba latină din provinciile dunărene ale Imperiului Roman, în care sînt folosite ultimele descoperiri în materie de inscripții latine în Balcani. În Dalmația, scrie H. Mihăescu [55], romanizarea „n-a pătruns adînc pe continent, deoarece comunicațiile din interior erau anevoioase și terenul muntos, iar populațiile locale s-au împotrivit romanizării. Partea de răsărit a Dalmației pînă la rîul Drina a rămas aproape neatinsă de influența Romei". Aici se afla granița dintre cele două zone romanizate balcanice:

[52] Al. Philippide, *op. cit.* I, p. 516.
[53] *Ibid.*
[54] *Id., II,* p. 800.
[55] H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 24.

BDD-A1548 © 1969 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:13:53 UTC)

„Rîul Drina din Serbia (în jurul anului 395 limită între imperiul de apus și cel de răsărit) a devenit cu vremea linia de despărțire între domeniul limbii române și cel al limbii dalmate" [56]. Dar despre o „largă zonă slab romanizată", „în care au fost descoperite relativ puține inscripții latine" și care „separa cele două zone înguste (?) puternic romanizate din Peninsula Balcanică, cea dunăreană și cea dalmată", vorbesc și autorii capitolului *Locul și epoca de formare a limbii române*, din *Istoria României* [57]. Se precizează tot acolo că izolarea dintre română și dalmată nu datează „numai din epoca în care s-au așezat slavii în Peninsula Balcanică (sec. al VII-lea al e. n.), ci din primii ani ai romanizării... ținuturilor de-a lungul Dunării de Jos" [58].

Dacă așa stau lucrurile, dacă, adică, pentru determinarea teritoriului romanizat de la baza limbii române proba cea mai sigură o constituie inscripțiile latine (cu ele, repetăm, a fost fixată și linia Jireček), ne întrebăm atunci ce fel de „dovadă hotărîtoare" în problema teritoriului de formare a limbii române poate fi oferită de „caracterul sud-slav de tip răsăritean (bulgar) al vechilor elemente slave ale celor patru dialecte românești" ? [59] S-a văzut mai sus că izofonele bulgărești *št, žd,* datează, cel mai de vreme, din secolul al VIII-lea, mai sigur însă din secolul al IX-lea. Între această dată și cea a apariției inscripțiilor latine există un interval de trei sau patru secole. În perioada cuprinsă între secolele al VI—IX-lea, teritoriul romanizat cunoaște o restructurare profundă, cu urmări importante pentru întreaga dezvoltare ulterioară a Peninsulei Balcanice. Acum dispare linia Jireček, adică zona contactului dintre limba latină și limba greacă, se produce sciziunea grupului romanic din regiunea Dunării de Jos, care stă la baza apariției celor patru dialecte ale limbii române, începe procesul de dispariție a zonei romanizate de pe coastele Mării Adriatice, care se va încheia abia către sfîrșitul secolului al XIX-lea. Toate aceste schimbări sînt urmarea venirii neamurilor slave în Peninsula Balcanică. Pe plan lingvistic, acum încep să pătrundă în română cele mai vechi elemente slave. Faptul că acestea au fonetisme cu *în (îm)* < **sl.** *õ, ea* < **v. sl.** *ě, la, ra (rea)* < v. sl. *ol,* or *(er),* **bg.** *št, žd,* < **sl.** *com.* ti (*kti),** dj etc. constituie o dovadă că populația românească de la sudul și de la nordul Dunării a venit în contact cu strămoșii *bulgarilor,* și nu cu ai *sîrbo-croaților.* În epoca aceasta ea era masată mai mult în nord-estul Peninsulei Balcanice și în actuala Românie, unde toponimicele de factură sud-slavă răsăriteană (bulgă-

[56] H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 32.
[57] I, p. 794, 795.
[58] *Ibid.*
[59] *Istoria României*, I, p. 784.

BDD-A1548 © 1969 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:13:53 UTC)

reascà) din Muntenia, Oltenia, Banat și cea mai mare parte a Transilvaniei atestă o conviețuire româno-slavă [60].

Refăcute cu mult mai tîrziu pe teritoriul slav de la sudul Dunării, cînd dislocarea populației romanizate avusese loc, izofonele *št, žd*, de mare însemnătate pentru grupul slav meridional, nu pot spune nimic în problema teritoriului de formare a limbii și poporului român.

În concluzie, granița de vest a teritoriului romanizat pe care s-au format limba și poporul român era identică cu limita de est a „lacunei de romanizare" și coincidea cu granița de apus a fostei provincii romane Moesia Superior, de după reforma lui Diocletian. În partea ei centrală, ea urma îndeaproape cursul rîului Drina.

LA LIMITE OCCIDENTALE DU TERRITOIRE ROMANISÉ SITUÉ À LA BASE DU ROMAIN

RÉSUMÉ

Emil Petrovici a soutenu, dernièrement, que la limite occidentale du territoire de formation de la langue et du peuple roumains coïnciderait avec la Vallée du Timoc, où l'on rencontre les isoglosses sud-slaves bulgares *št, žd*, continuées aussi dans les emprunts slaves du roumain *č, ć, ć*, respectivement *ǧ, ǵ, đ*. Vers le sud, ce territoire s'étendrait, d'après Petrovici, jusqu'à la ligne Jireček.

Mais puisque la frontière établie par Jireček à l'aide des inscriptions latines et grecques, prenait en considération la situation des $I_{er} - V^{e}$ siècles, et les isoglosses slaves mentionnées se sont constituées au moins trois ou quatre siècles plus tard, lorsque la population romanisée des provinces danubiennes avait commencé à être disloquée, — justement à cause de l'arrivée des slaves, — il en résulte que la limite occidentale du territoire de formation ne peut être établie à l'aide des données fournies par les langues slaves du sud. La question du territoire romanisé situé à la base du roumain doit être placée dans le temps, à l'époque de la domination romaine dans la Péninsula Balkanique, approximativement jusqu'aux Ve—VIe siècles. Quant à la limite occidentale de ce territoire, elle doit être établie, comme celle du sud, à l'aide des inscriptions latines. Mais cela a été réalisé depuis longtemps

[60] Toponimicele de origine slavă meridională lipsesc însă în Moldova, cum a dovedit recent E. Petrovici (în „Romanoslavica", vol. IV, 1960, studiul *Toponimice slave de est pe teritoriul R.P.R., I. Toponimice prezentînd* h *provenind din* g și „Romanoslavica" VI, 1962, *II. Toponimice cu polnoglasie).* Nu lipsesc însă în graiul moldovenesc apelativele de origine slavă meridională (bulgărească), ceea ce duce la concluzia că cel mai vechi contact cu slavii al strămoșilor moldovenilor a avut loc nu în Moldova ci, probabil, în Transilvania sau în altă parte a țării.

BDD-A1548 © 1969 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:13:53 UTC)

par A. Philippide, dans *Originea Românilor*, I (L'Origine des Roumains), qui constate une „lacune de romanisation" entre les rivières Drina et Vrabas, prolongée loin vers le nord et le sud. Elle séparait le territoire romanisé situé à la base du roumain de celui où s'est constitué le dalmate. Les conclusions du savant roumain sont confirmées par l'ouvrage de son élève H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman* (Le latin dans les provinces danubiennes de l'empire romain).

BDD-A1548 © 1969 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:13:53 UTC)